

QURAQLIQ, ONUN İDARƏ OLUNMASI VƏ TƏSİRLƏRİNİN YUMŞALDILMASINDA AQRAR ELMİN QARŞISINDA DURAN ƏSAS VƏZİFƏLƏR

E.M.KOSAYEV, Z.A.MƏMMƏDOV, kənd təsərrüfatı elmləri namizədləri
Azərbaycan Aqrar Elm Mərkəzi

Tarixi məlumatlara görə ölkəmizdə və regionun digər ərazilərində qurut sularının səviyyəsinin və yerüstü suların həcmnin aşağı düşməsi ilə müşayiət olunan düşən yağıntıların miqdarının kəskin surətdə azalması hadisəsi hər on ildə bir, bəzən iki dəfə baş verir ki, bu da quraqlığa səbəb olan əsas amildir. Quraqlıq amilinin təsiri nəticəsində təkcə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına dəyən birbaşa zərərin miqdarı Cənubi Qafqaz dövlətləri kimi kiçik bir ərazi üçün milyonlarla ABŞ dolları həcmindədir.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, xüsusən də bitkiçilik sahəsi bütövlükdə quraqlığa çox həssas olan bir sahədir. Coğrafi yerləşməsi və kənd təsərrüfatı fəaliyyətindəki strukturu baxımından ayrı-ayrı ərazilərin bir sıra özünəməxsus fərqli xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, əgər ölkə daxilində Şəki-Zaqatala bölgəsi nəmliklə təmin olunmuş quraqlıq ərazi kimi xarakterizə olunursa, Cəlilabad bölgəsi nəmliklə təmin olunmamış isti quraqlıq bölgə, Dağlıq Şirvan isə nəmliklə təmin olunmamış soyuq və bəzən qarşız sərt qışa malik bir bölgə kimi səciyyələnir. Odur ki, quraqlığın təsirinə məruz qalan ərazilərdə kənd təsərrüfatı sahəsində davamlı inkişafı təmin etmək üçün quraqlıq amilinin xarakteri və qiymətləndirilməsi, onun vurdugu və vura biləcəyi zərərin təsirini azaltmaq və ya yumşaltmaq, həmçinin quraqlıqla bağlı qarşıya çıxan problemləri elmi cəhətdən əsaslandırılmış qaydalarla idarə etmək məqsədilə yuxarıda göstərilən amilləri hökmən nəzərə almaqla milli strategiya hazırlanmalıdır. Dünya Bankının Mərkəzi Asiya və Avropa regionları üzrə mərkəzinin "Ekoloji və sosial inkişafın davamlılığı" şöbəsi tərəfindən hazırlanmış hesabatda (1) verilən məlumatlara görə Cənubi Qafqaz dövlətləri ərazisində son 70 ildə düşən yağıntıların miqdarının 5%-dən 15%-ə qədər azalması ilə yanaşı, havanın temperaturunun orta göstəricisinin Selsi üzrə 0,5-1,0 dərəcə artmasının müşahidə olunduğu göstərilir. Eksterimal hava şəraitinin bundan sonra da davam edəcəyi, quraqlığın daha tez-tez təkrar olunacağı, düşən yağıntıların miqdarının daha da azalacağı və ətraf mühitdə temperaturun yüksələcəyinin proqnozlaşdırılması isə aqrar elm sahəsində də bu məqsədlə xüsusi tədbirlərin görülməsini zəruri edir. Belə iqlim dəyişmələri Azərbaycanda su qıtlığına səbəb ola bilər ki, bu da öz növbəsində hazırda kənd təsərrüfatı bitkiləri becərilən sahələrin azalması, məhsul istehsalının kəskin surətdə aşağı düşməsi, torpaqların eroziyası və səhrələşməsi ilə nəticələnə bilər. Aparılmış hesablamalar nəticəsində

məlum olmuşdur ki, 2000-2001-ci illərdə region üzrə düşən yağıntıların miqdarı çoxillik orta göstəricilərin cəmi 40-60 faizini təşkil etmişdir. Quraqlıq nəticəsində xüsusən dəmyə bölgələrdə əkinçiliklə məşğul olan fermerlər becərdikləri məhsulun əksər hissəsini itirdiklərindən, onların həyat şəraiti çətinləşmiş, ərzaq üçün qida məhsulları və heyvanlar üçün yem tədarükü problemi yaranmışdır (3). Bunun nəticəsində region üçün, xüsusən kənd əhalisi arasında ərzaq təhlükəsizliyi problemi ortaya çıxmış oldu.

Quraqlıq nəticəsində dağ yüksəkliklərində yerləşən alp çəmənliklərinin məhv olması səbəbindən ətraf mühitə və ekoloji sistemə keyli ziyan dəydi. Quraqlıqla bağlı güclü meşə yanğınları nəticəsində meşələr seyrəkləşdi, nadir və endemik ağacların, digər bitkilərin növ tərkibi və sayı azaldı (2). Aqrar sahədə istehsalın davamlı inkişafını təmin edən bir sıra yerli aborigen bitkilər və onların sortları yerli şəraitin müxtəlifliyinə daha yaxşı uyğunlaşdıqlarından, xüsusilə qiymətli hesab olunmalıdırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, belə sortlar bəzən torpaq mülkiyyətçilərinin tələblərinə (yüksək məhsuldarlıq, yerə yatmaya və xəstəliklərə qarşı davamlılıq və s.) cavab verməyələr də, onlar ətraf mühitin digər əlverişsiz amillərinin, xüsusən quraqlığın baş verdiyi illərdə belə, sabit və yüksək keyfiyyətli məhsuldarlıq xüsusiyyətlərini qoruyub saxlaya bilirlər.

Təbii quraqlıq hadisəsinin baş verməsi, həm də dolayısı ilə torpaqların şorlaşmasına və onların təcridən əkin dövriyyəsindən çıxmasına səbəb olur. Odur ki, xarici mühitin əlverişsiz amillərinə qarşı davamlı sortların yaradılması istiqamətində məqsədli seleksiya işləri aparılarkən quraqlığa davamlılıq amili ilə yanaşı, duza və şoranlığa qarşı davamlılığı da mütləq nəzərə almaq lazımdır. Uzun illər ərzində xalq seleksiyası yolu ilə yaradılmış yerli aborigen sortlardan seleksiya işlərində istifadə edilməsi, onların toplanması, öyrənilməsi, qorunması və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının davamlı artımını təmin etmək məqsədilə onlardan birbaşa istifadə daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə gətirib çıxarır. Tədqiqat işlərinin nəticələri göstərir ki, hər hansı bir cinsin, növün və növmüxtəlifliyinin seleksiya prosesi üçün genetik imkanları hələ də tam öyrənilməmişdir. Bundan səmərəli istifadə edilməsi quraqlıq amilinin idarə olunmasında, onun təsirinin yumşaldılmasında strateji bir istiqamət olmalıdır.

Qeyd edildiyi kimi, quraqlıq təkcə kənd təsərrüfatına, bu sahədə məhsul istehsalına ziyan vurmur. Fraqlı

mentləşmiş əkin sahələrində kənd təsərrüfatı istehsalının aparılması həm də qiymətli genetik ehtiyatlarımızın itirilməsinə gətirib çıxarır. Mədəni bitkilərin genetik ehtiyatları ilə yanaşı onların yabanı əcdadları da sıradan çıxır. Heyvandarlıq sahəsinin son illərdə sürətlə inkişaf etdirilməsi, təbii biçənlərdə və otlarlarda balanslaşdırılmamış sayda heyvanların saxlanması və ya insanın digər fəaliyyəti də yerli genetik ehtiyatların itirilməsinə, onların sayının kəskin surətdə azalmasına səbəb olan əsas amillərdəndir. Bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsi ən mühüm global bir problem olduğundan, onun həlli ölkəmiz də daxil olmaqla, dünya birliyi ölkələrinin birgə və fəal səyləri nəticəsində mümkündür. 2006-cı ilin mart ayının 24-də "Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti xüsusi Sərəncam imzalamışdır (4). Bu sənəd bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsi sahəsində səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi və konkret müsbət nəticələrin əldə edilməsinə yönəldilmişdir.

Onun əsas məqsədi isə yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, ekoloji tarazlığın tənzimlənməsinə və davamlı inkişafa nail olmaqla, ölkədə olan bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması və onun səmərəli istifadəsini təmin etməklə gələcək nəsillərə çatdırmaqdan ibarətdir. Bioloji müxtəlifliyə dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, bu məqsədlə bioloji təhlükəsizliyi, genetik ehtiyatların invazion və gen mühəndisliyi əsasında alınmış növlərindən istifadəyə dair normativ-hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması da sənədin tərkib hissələrindəndir. Vaxtında qəbul edilmiş bu sənəd milli bioloji müxtəlifliyimizi daha etibarlı qorumağa, onlardan səmərəli istifadə etməyə yönəldilməklə, həm də quraqlıq və onun törədə biləcəyi mənfi təsirin yumşaldılması və idarə edilməsinə də birbaşa xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı 2006-cı il 30 mart tarixli 1396 nömrəli Sərəncamı ilə (5) "Ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq konvensiya və sazişlərdən irəli gələn məsələlər sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" sənəddə Azərbaycan Respublikası tərəfindən hələ 1995-ci ildə ratifikasiya edilmiş "BMT-nin

İqlim dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası" üzrə həyata keçirilməli tədbirlər sırasında bir çox Nazirliklərlə yanaşı Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin aqrar elm sahəsində çalışan alim və mütəxəssislərinə "Gözlənilən təsirlərin miqyası və onun fəsadlarının qiymətləndirilməsi məqsədilə daha həssas sahələr üzrə elmi-tədqiqat işlərinin aparılması" göstərilmişdir. Odur ki, quraqlığın təsirinə yumşaldılması, onun idarə olunan bir formaya salınması üçün aqrar sahədə müvafiq elmi konsepsiya hazırlanmalı və xüsusi tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir.

Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutunda dənli və dənli-paxlalı bitkilərlə aparılan məqsədyönlü tədqiqat işləri buna bir misal olsa da, burada da işlərin müasir tələblər səviyyəsində yenidən qurulmasına ciddi ehtiyac hiss olunur. Son illərdə İCARDA (Arid bölgələrdə kənd təsərrüfatı tədqiqatları üzrə Beynəlxalq Mərkəz) ilə elmi-tədqiqat işlərinin ən müxtəlif sahələri üzrə birgə proqrama uyğun olaraq aparılan araşdırmalar buna misaldır. Fermerlərin istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının quraqlıq nəticəsində itkisinin qarşısını almaq məqsədilə dənli və dənli-paxlalı bitkilərin ən müxtəlif çeşidlərdə nümunələri yerli şəraitdə sınaqdan çıxarılır, ən yaxşılari seçilir və fermer təsərrüfatlarında tətbiq edilir. Kiçik pay torpaqlarına malik olan sahibkarlar üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış kiçik rotasiyalı növbəli əkin dövriyyəsinin hazırlanması üçün tədqiqat işləri aparılır. Quraqlığın mənfi təsiri xüsusilə hiss olunan bölgələrin fermerlərinin müasir tələblərinə və ehtiyaclarına uyğun sortların seçilməsində və becərmə texnologiyasının işlənilib hazırlanmasında onlara yaxından köməklik göstərilir. Torpaqda nəmliyin qorunması, suvarma bölgələrində isə suya qənaət edən suvarma texnologiyaları nümayiş və təbliğ edilir, quraqlıq və onun mənfi təsirlərinin aradan qaldırılmasına həsr olunmuş seminarlar keçirilir, institutun mütəxəssisləri regional və beynəlxalq konfranslarda iştirak edirlər.

Taxılçılıq sahəsində quraqlığın zərərli təsirinə azaldılması üçün səpin vaxtının düzgün seçilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Planetdə gedən global istiləşmə prosesi hər bir konkret bölgə üçün səpin müddətinin ən optimal variantlarının yenidən dəqiqləşdirilməsini tələb edir. Bu sahədə ciddi tədqiqat işləri aparmağa böyük ehtiyac duyulur.

ƏDƏBİYYAT

1. Засуха. Оценка управления и смягчения эффектов для стран Центральной Азии и Кавказа. Отчет Всемирного Банка №31998-ЕСА, 2005. - 126 с. 2. ФАО/ЭИЕВС, 2001 г., Республика Азербайджан. Международная Конференция по проблемам засухи и опустынивания: доклады участников конференции, стр.84 3. Госкомстат Азербайджана, 2001 г., О продовольственном обеспечении в Азербайджане. Совместная встреча ЕЖЕ/ЕУРО СТАТ/ФАО/ОЕСД по продовольственной и сельскохозяйственной статистике в Европе (Женева, 17-19 октября, 2001 г.). 4. "Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 mart 2006-cı il 1368 nömrəli Sərəncamı. 5. "Ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq Konvensiya və Sazişlərdən irəli gələn məsələlər sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 mart 2006-cı il tarixli 1396 nömrəli Sərəncamı.